

Пустовалов С. Ж.

ТРОЯ І ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В III ТИС. ДО Н. Е.: МОЖЛИВІСТЬ КОНТАКТІВ

Статтю присвячено морським зв'язкам ямно-катакомбного населення з Троадою та загалом Східним Середземномор'ям. Акцентовано увагу на тому, що всі відомі значні катакомбні та ямні поселення розташовані в пониззях рік, які впадають до Чорного та Азовського морів, зокрема це катакомбний шар Лівенцівського I поселення в дельті Дону, соціальний центр на р. Молочній, Матвіївське поселення інгульської культури на північній околиці м. Миколаєва. Соціальні центри ямно-катакомбного суспільства також тяжіли до узбережжя Чорного та Азовського морів. Метою цього тяжіння могли бути успішні торговельні відносини зі Східним Середземномор'ям, зокрема Троєю. Про можливість торговельних відносин між Північним Причорномор'ям та Троадою опосередковано свідчать кістки дельфіна на поселенні Матвіївка I, наборний човен у похованні на Одещині, єгипетський скарабей, знайдений біля Мелітополя, пастові намистини з поховань ямної та катакомбної спільнот, посуд, що має аналогії на Кікладах; поліровані сокири з Трої. У 2012 р. біля с. Садове в Криму було знайдено скарб, що містив 24 речі анатолійського, троянського та північнопричорноморського походження. У статті аргументовано висновок про можливість доволі тісних обмінних відносин між Троадою та Причорномор'ям.

Ключові слова: археологія, торгівля, просторова структура, Північне Причорномор'я, 3 тис. до н. е.

Постановка проблеми. Палеоекономічні дослідження є важливою складовою будь-яких історичних реконструкцій за археологічними матеріалами. Саме вони дають змогу визначити стадійну глибину реконструйованого суспільства, його військові можливості, рівень суспільного розвитку тощо. Однією зі складових палеоекономіки є торговельні чи то обмінні зв'язки між окремими регіонами світу.

Територія України, особливо степова її частина, з неоліту зазнає впливу давньоблизько-східного цивілізаційного центру.

Стан наукової розробки теми. Питання обміну і торгівлі стосовно ямно-катакомбного суспільства майже не порушувалися, за винятком праць автора цієї статті.

Мета статті – проаналізувати морські зв'язки ямно-катакомбного населення з Троадою та загалом Східним Середземномор'ям, комплексно розглянути свідчення можливості торговельних відносин між Північним Причорномор'ям та Троадою.

Вклад основного матеріалу. Важливим торговельним центром для всього Східного Середземномор'я та району Чорного моря в III тис. до н. е. була Троя. Троя та її оточення, як писав Дж. Мелаарт (Mellaart 1966), контролювали Гелеспонт та були посередниками в торгівлі між народами Східного Середземномор'я та Чорного

моря. Доводити такі зв'язки за археологічними матеріалами дуже важко. Проте поступово з'являється дедалі більше окремих знахідок та інших матеріалів, які свідчать про можливість таких контактів. Спробуємо розглянути весь комплекс міркувань та доказів цього твердження.

Згідно з теоріями «центрального місця» (Clarke 1977) та «ізолюваної держави» (Chisholm 1968), ідеальна соціально-політична та економічна просторова структура тяжіє до кола або до правильного шестикутника. Проте ідеальної форми майже не знайти в реальності. Відхилення пов'язані з багатьма чинниками, серед них специфіка ландшафту, традиційні історичні зв'язки, політичні пріоритети, ідеологічні настанови тощо. Особливим варіантом таких відхилень є структури, центри яких тяжіють до узбережжя морів. У плані вони являють собою сектори кола. Така конфігурація просторових структур означає, що морські комунікації відіграють дуже важливу роль в економіці та суспільному житті таких народів. Подібні структури виникають найчастіше в процесі розселення приморських або морських народів у глиб материка. Найдавнішими із зафіксованих історично таких просторових структур є просування шумерів з пониззя Дворіччя на північ, поширення мінойців, фінікійців та греків у Середземномор'ї. Конкретним випадком такої структури

є колонізація греками Північного Причорномор'я. Їхня поява в результаті міграції морським шляхом є факт, зафіксований історично. Тому подібний тип просторових структур у разі виявлення в інших більш давніх, ніж греки, народів Північного Причорномор'я також може слугувати підставою для висновку про появу того чи того народу внаслідок морської міграції.

В освоєнні греками Північного Причорномор'я фахівці виділяють три етапи.

На першому етапі відбувається інтенсивне переселення греків з метрополії до зазначеного регіону. Вони заснували низку колоній у гирлах Дніпра, Дністра, Південного Бугу, в зручних бухтах Криму. Слабке знання глибинних районів материка, необхідність забезпечення торговельних та культурних зв'язків з метрополіями обумовлювали розташування головних античних міських центрів на узбережжі.

Другий етап характеризується створенням самостійних повноцінних соціально-історичних організацій – полісів як адміністративних, військово-політичних та культових центрів, що мали значні сільські угіддя.

На третьому етапі відбувається зміцнення соціально-історичних організацій, збільшення їх демографічного та економічного потенціалів, розширення територій, які контролювалися одним соціальним центром, залучення до його інфраструктури варварської периферії. Н. О. Гаврилюк виділяє в Північному Причорномор'ї в античний час п'ять еколого-економічних районів (Гаврилюк 1999). Серед них тільки Кам'яно-Дніпровський був цілком скіфським, тоді як решта – греко-скіфськими. Роль центрів у них відігравали античні міста. Узагальнюючи сказане вище, можна констатувати, що античні соціальні організми, виникнувши раз на узбережжі морів, згодом розширюють сферу свого впливу, просуваються в степ, залучають у свої структури місцеві племена.

Розглянемо тепер паралелі в просторових структурах скіфо-античного та ямно-катакомбного часу в Північному Причорномор'ї.

Для катакомбної спільності провідною гіпотезою її походження в Північному Причорномор'ї є міграція з Анатолії чи зі Східного Середземномор'я (Городцов 1916; Фисенко 1966; Клейн 1968; Ердниев 1982; Пустовалов 1996, 2005).

Всі відомі значні катакомбні та ямні поселення розташовані в пониззях рік, які впадають до Чорного та Азовського морів. Це, зокрема, катакомбний шар Лівенцівського I поселення в дельті Дону (Братченко 1976), соціальний центр на р. Молочній неподалік від берега моря (Пустовалов 2005), Матвіївське поселення інгульської культури на

північній околиці м. Миколаїв (Никитин 1989; Оленковський, Пустовалов 1993), тобто майже в гирлі Південного Бугу. Найдавніші пам'ятки донецької культури, за спостереженнями С. Н. Братченка, концентруються на берегах Азовського моря (Братченко 2000). Ямний соціальний центр у Буджацькому степу, за дослідженнями С. В. Іванової, також розташований у дельті Дністра та неподалік від Чорного моря (Іванова 2001). Михайлівське поселення (городище), де представлені як ямні, так і катакомбні матеріали у верхньому шарі, також розташоване нижче Дніпровських порогів (Лагодовська, Шапошникова, Макаревич 1962). Так само Новотиторівський соціальний центр був у нижній течії Кубані (Гей 2000). Тобто він також тяжів до узбережжя моря.

Як бачимо, ямно-катакомбні соціальні центри теж тяжіють до берегів Чорного моря, хоча переважно групуються дещо далі від узбережжя морів, ніж античні. Таке становище могло бути наслідком того, що за доби ранньої бронзи в Північному Причорномор'ї мешкало скотарське рухливе населення. Худоба мала пастися, і це спонукало скотарів триматися трохи далі від берегів, ніж хліборобів греків. Не виключено, що більш ранні центри ямно-катакомбного суспільства опинилися під водою. Відомо, що рівень рік у середньому суббореалі був значно нижчим, ніж тепер (Швец 1978).

Отже, соціальні центри ямно-катакомбного суспільства також тяжіли до узбережжя Чорного та Азовського морів. Метою цього тяжіння могли бути успішні торговельні відносини зі Східним Середземномор'ям, зокрема Троєю.

Гіпотеза про появу катакомбного населення в Північному Причорномор'ї морським шляхом була висловлена порівняно недавно (Пустовалов 2000). Найвірогіднішою була комбінована міграція: каботажним плаванням (уздовж берега) рухалися жінки, діти, обоз; сушею чоловіки гнали стада худоби. Опосередковано про можливість морської міграції свідчать зображення великих суден на Кам'яній Могилі (Михайлов 1999, с. 117–118, рис. 110). Аналогії цим суднам є в мінойській культурі та в Анатолії (Михайлов 1999, с. 118). Невеликий наборний човен було знайдено в пізньоямному похованні на Одещині (Іванова 2001, с. 67). Про те, що інгульське населення виходило в море, свідчить наявність кісток дельфіна на поселенні Матвіївка I (Журавлев 2001).

Розглянемо ще один аргумент на користь морської складової в економіці ямно-катакомбного суспільства. Відомо, що від початку свого існування катакомбна спільність мала достатньо тісні контакти зі Східним Середземномор'ям. На цьому

наголошував В. О. Городцов (Городцов 1916). На цьому вибудовувалися погляди Л. С. Клейна щодо міграційного походження катакомбної спільності (Клейн 1968). Як доказ Л. С. Клейн називав орнамент на донецьких кубках, походження курильниць тощо. С. М. Санжаров наводив речі, які, на його думку, були імпортами та свідчили про контакти катакомбних племен із Давнім Близьким

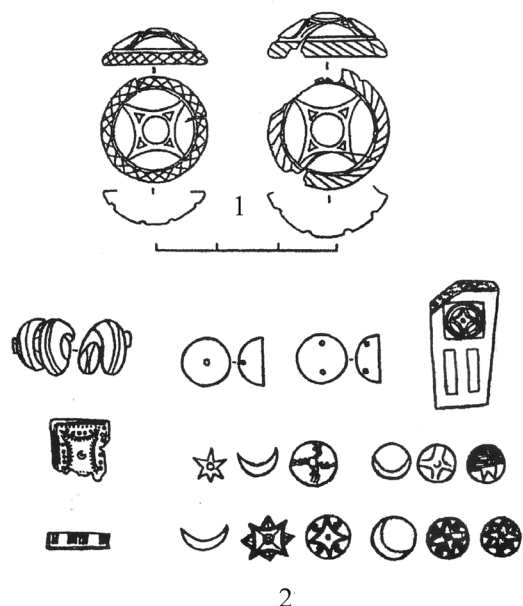

Рис. 1. Речі з Червоної Зорі та аналогії їм із Давнього Близького Сходу (за С. М. Санжаровим)

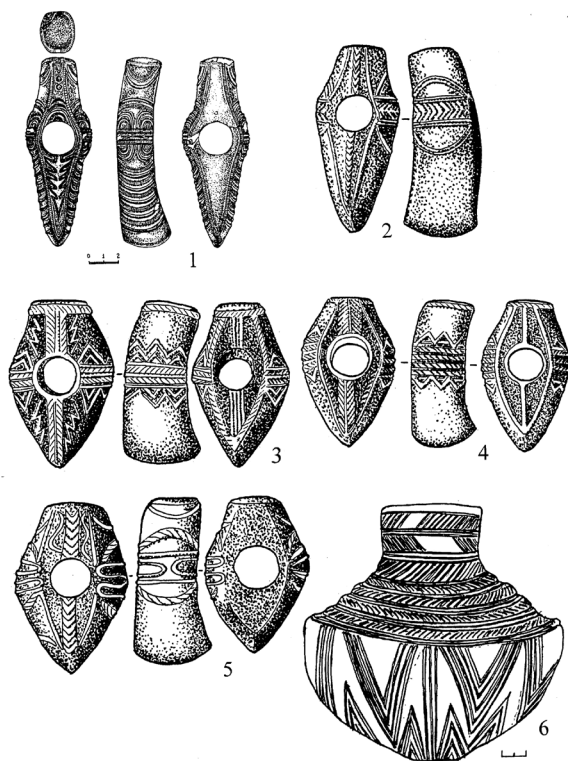

Рис. 2. Катакомбна зброя та кераміка

Сходом (Санжаров 1992) (рис. 1). Б. Д. Михайлов також виявив в одному з курганів єгипетського скарабея (Михайлов 1991). О. Островерхов визнав, що пастові намистини з пізньоямних поховань Північного Причорномор'я були виготовлені за єгипетською технологією (Островерхов 2002). Одна з інгульських амфорок (рис. 2:6) має аналогії в посуді Кікладських островів (Zervos 1957). Поліровані кам'яні сокири з Трої (рис. 3:4) також мають аналогії в катакомбних пам'ятках України. Це видовжені та більш приземкуваті сокири з рельєфним орнаментом у центральній частині (рис. 2:1-5; рис. 3).

Ці поодинокі свідчення відносин Середземномор'я та Північного Причорномор'я були значно розширені завдяки знахідці дуже цікавого скарбу біля м. Севастополя (Klochko V., Klochko L. 2013). Особлива цінність цього скарбу полягає в тому, що тут разом знайдено речі північнопричорноморського та анатолійського чи середземноморського походження. Скарб містив п'ять плоских видовжених тесел, два серпи, чотири проушних сокири, п'ять клинків різного розміру та форми, одне втульчате тесло та шість квадратних у перетині різної довжини вістер типу так званих шил та вістря стріли (Klochko V., Klochko L. 2013). Загалом це 24 предмети. Серед них ціла низка предметів

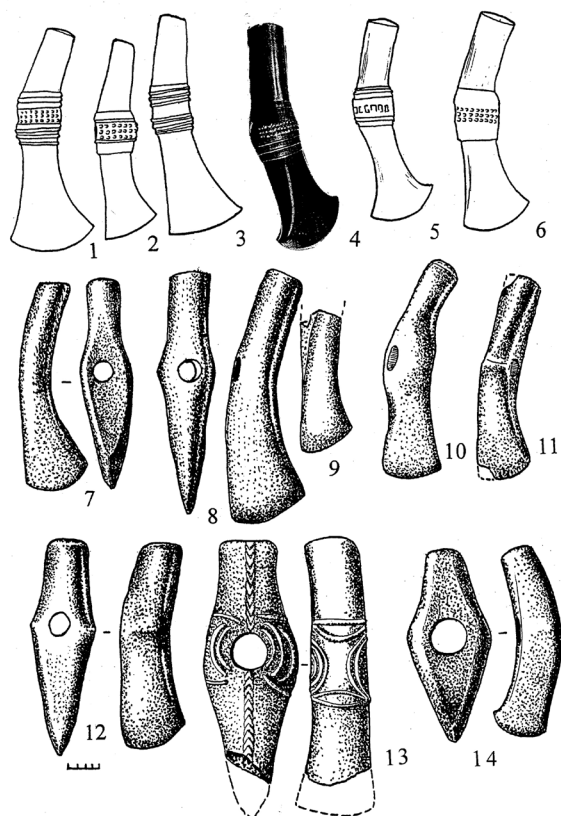

Рис. 3. Катакомбна зброя та аналогії їй на Близькому Сході

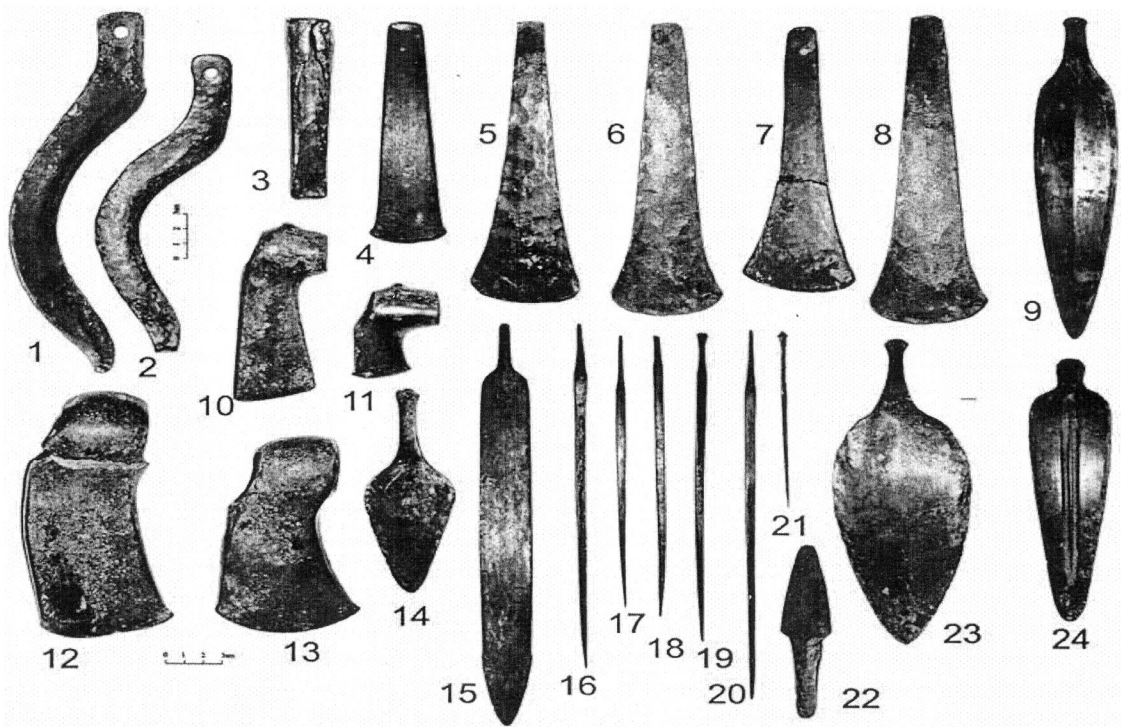

Рис. 4. Скарб біля Садового

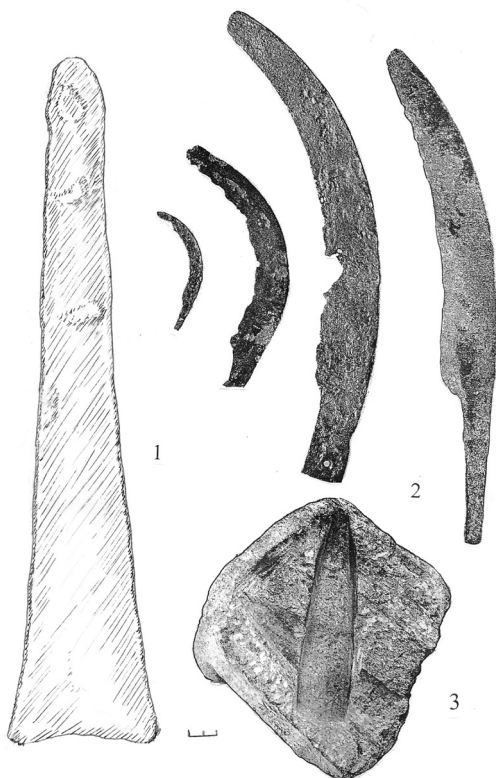

Рис. 5. Аналогії скарбу біля Садового з Трої (за Müller 1974)

середземноморського та анатолійського походження. Передовсім це кинджал з великим вмістом золота в металі (рис. 4:24), довгий кинджал із

розкованим та заточеним кінцем клинка (рис. 4:15), плоскі тесла для обробки каменю (рис. 4:4-8), низка довгих вістер (рис. 4:16-21). Як пише В. І. Клочко, кинджал із значним вмістом золота, срібла та олова можна віднести до елітарних царських речей (Klochko V., Klochko L. 2013, p. 63). Плоскі тесла зі скарбу біля Садового мають аналогії в теслах з Трої (рис. 5:1, 3). Там само знаходимо аналогії й серпам або коротким косам (рис. 5:2). Ці майже два десятки речей анатолійського та середземноморського походження істотно доповнюють короткий список предметів з Трої та Анатолії, які були відомі раніше.

Безумовно, орнаментовані сокири з каменю інгульської катакомбної культури мають прототипами поліровані кам'яні сокири з Трої (Müller 1974). Не виключено, що прокреслена техніка орнаментування інгульської культури також має прототипом аналогічну техніку в Троаді (Müller 1974). Наявність великих серпів у скарбі є дуже важливим свідченням того, що скотарство в Північному Причорномор'ї було засновано не тільки на тебенівці, а й, імовірно, мало стійлову складову.

Висновки. Знахідка скарбу біля с. Садове різко збільшує кількість і якість предметів південного походження в Степовій Україні. Цей скарб є свідченням доволі вагомих зв'язків між ранньобронзовими культурами Північного Причорномор'я та більш південними регіонами світу.

Чи могли всі ці речі потрапляти до Північного Причорномор'я через Трою? Джеймс Мелларт писав, що Троя, яка контролювала протоки, вела посередницьку торгівлю (Mellaart 1966). Як бачимо, серед речей південного походження на теренах Північного Причорномор'я відносно мало безпосередньо троянських речей. Це

справді може бути свідченням того, що Троя вела переважно посередницьку торгівлю, постачала певні товари зі всього Східного Середземномор'я до північного узбережжя Чорного моря. Можна також передбачати, що вплив Трої на населення Північного Причорномор'я не обмежувався лише торгівлею.

Список використаної літератури

- Братченко С. Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу. Луганськ : Шлях, 2001. 196 с.
- Братченко С. Н. Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. Киев : Наукова думка, 1976. 252 с.
- Гаврилюк Н. А. История экономики Степной Скифии в VI–III вв. до н. э. Киев : Ин-т археологии НАН Украины, 1999. 428 с.
- Гей А. Н. Новотиторовская культура. Москва : Старый сад, 2000. 224 с.
- Городцов В. А. Культуры бронзової епохи Средней России. Москва : Синодальная типография, 1916.
- Журавлев О. П. Osteologические материалы из памятников эпохи бронзы лесостепной зоны Днепро-Донского междуречья. Киев : Ин-т археологии НАН Украины, 2001. 200 с.
- Иванова С. В. Социальная структура населения ямной культуры Северо-Западного Причерноморья. Одесса : Друк, 2001. 244 с.
- Клейн Л. С. Происхождение донецкой катакомбной культуры : автореф. дис. ... канд. наук. Ленинград, 1968. 19 с.
- Лагодовська О. Ф., Шапошникова О. Г., Макаревич М. Л. Михайлівське поселення. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. 216 с.
- Михайлов Б. Д. Курган эпохи бронзы в бассейне реки Молочной. *Древности Степного Причерноморья и Крыма*. Запорожье, 1990. С. 107–116.
- Михайлов Б. Д. Петроглифы Каменной Могилы. Запорожье–Москва, 1999. 236 с.
- Никитин В. И. Матвеевка-1 – поселение катакомбной культуры на Южном Буге. *Советская археология*. 1989. № 2. С. 136–150.
- Оленковський М. П., Пустовалов С. Ж. Пам'ятки енеоліту та ранньої бронзи. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. Херсон, 1993. Вип. 3. 62 с.
- Островерхов А. С. Древнейшее археологическое стекло Восточной Европы (конец IV тыс. до н. э. – первая половина VII века до н. э.). *Stratum plus*. 2002. № 2. С. 168–195.
- Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Київ : Шлях, 2005. 412 с.
- Пустовалов С. Ж. Давньосхідні корені у походженні катакомбної спільності та інгульської культури (ост. чверть III – I чверть II тис. до н. е.). *Східний світ*. № 1–2 за 1998. Київ, 2000. С. 94–121.
- Пустовалов С. Ж. До розв'язання проблеми появи у Північному Причорномор'ї катакомбної спільності. *Культурологічні студії*. Київ, 1996. Вип. 1. С. 260–279.
- Пустовалов С. Ж. Скифо-античніні просторственні структури і некторіє аспекти реконструкції степних обществ эпохи бронзы. *Ольвія та Античний світ* : матеріали конф. Київ, 2001. С. 106–109.
- Санжаров С. Н. Северскодонецкие раннекатакомбные погребения с орнаментированными бляхами. Луганск, 1992. Вип. 1. 55 с.
- Фисенко В. А. Племена катакомбной культуры Северо-Западного Прикаспия : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Ленинград, 1967. 20 с.
- Швец Г. И. Многовековая изменчивость стока Днепра. Ленинград : Гидрометеоздат, 1978. 83 с.
- Эрдниев У. Э. Археологические памятники Южных Ергеней. Элиста : Калм. кн. изд-во, 1982. 114 с.
- Chisholm M. Rural settlement and land use: An essay in location. Chicago : Aldine, 1968.
- Clarke D. Spatial information in archaeology. *Spatial archaeology*. London : Academic Press, 1977. P. 1–32.
- Klochko V., Klochko L. Complex of Metal Goods between the Vistula and Dnieper Rivers at the turn of 4000–3000 to 3000 BC Concept of the Carpathian – Volhynia “Willow Leaf” metallurgy centre. *BPS*. 2013. Vol. 18, rozzd. 3. P. 36–68.
- Mellaart J. The Chalcolithic and early bronze ages in the Near East and Anatolia. Beirut : Khayats, 1966. 212 p.
- Müller W. Troja. Berlin, 1974.
- Zervos C. L'art des Cyclades. Paris : Cahiers D'Art, 1957. 277 p.

Referenses

- Bratchenko, S. N. 1976. *Nizhnee Podon'e v epokhu srednej bronzy*. Kyiv: Naukova Dumka [in Russian].
- _____. 2001. *Donetska katakombna kultura rannoho etapu*. Luhansk [in Ukrainian].
- Chisholm, M. 1968. *Rural settlement and land use: An essay in location*. Chicago: Aldine.
- Clarke, D. 1977. Spatial information in archaeology. In *Spatial archaeology*, 1–32. London: Academic Press.
- Erdniev, U. E. 1982. *Arheologicheskie pamyatniki Yuzhnyh Ergenej*. Elista [in Russian].
- Fisenko, V. A. 1967. “Plemena katakombnoj kul'tury Severo-Zapadnogo Prikaspiya.” PhD diss. Leningrad [in Russian].
- Gavrilyuk, N. A. 1999. *Istoriya ekonomiki Steпноj Skifii v VI–III vv. do n. e.* Kharkiv [in Russian].
- Gej, A. N. 2000. *Novotitorovskaya kul'tura*. Moscow [in Russian].
- Gorodcov, V. A. 1916. *Kul'tury bronzovoj epohi Srednej Rossii*. Moscow [in Russian].
- Ivanova, S. V. 2001. *Social'naya struktura naseleniya yamnoj kul'tury Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya*. Odessa [in Ukrainian].
- Klejn, L. S. 1968. “Proiskhozhdenie doneckoj katakombnoj kul'tury.” PhD diss. Leningrad [in Russian].
- Klochko, Viktor, and Liubov Klochko. 2015. “Complex of Metal Goods between the Vistula and Dnieper Rivers at the turn of 4000–3000 to 3000 BC Concept of the Carpathian – Volhynia “Willow Leaf”.” *BPS* 18, rozzd. 3: 36–68.
- Lahodovska, O. F., Shaposhnykova, O. H., and Makarevych, M. L. 1962. *Mykhailivske poselennia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Mellaart, J. 1966. *Early Bronze Age in the Near East and Anatolia*. Beirut: Khayats.
- Mihajlov, B. D. 1990. Kurgan epohi bronzy v bassejne reki Molochnoj. In *Drevnosti Stepnogo Prichernomor'ya i Kryma*, 107–116. Zaporizhzhia [in Russian].
- _____. 1999. *Petroglify Kamennoj Mogily*. Zaporizhzhia – Moscow [in Russian].
- Müller, W. 1974. *Troja*. Berlin.
- Nikitin, V. I. 1989. “Matveevka-1 – poselenie katakombnoj kul'tury na Yuzhnom Buge.” *Sovetskaja arheologija* 2: 136–150 [in Russian].
- Olenkovskiy, M. P., and Pustovalov, S. Zh. 1993. *Pamiatky eneolitu ta rannoi bronzy. Arkheolohichna karta Nyzhnodniprovskoho rehionu*. Issue 3. Kherson [in Ukrainian].
- Ostroverkhov, A. S. 2002. “Drevnejшее arheologicheskoe steklo Vostochnoj Evropy (konec IV tys. do n. e. – pervaya polovina

- VII veka do n. e. [The earliest archaeological glass in Eastern Europe (late IV mill. – first half of VII cent. B.C.).]” *Stratum plus* 2:168–195 [in Russian].
- Pustovalov, S. Zh. 1996. “Do rozviazannia problemy poiavy u Pivnichnomu Prychornomori katakombnoi spilnosti.” *Kulturolohichni studii* 1:260–279 [in Ukrainian].
- _____ 2000. “Davnoskhidni koreni u pokhodzhenni katakombnoi spilnosti ta inhulskoi kultury (ost. chvert III – I chvert II tys. do n. e.)” *Skhidnyi svit* 1-2 (1998):94–121 [in Ukrainian].
- _____ 2001. Skifo-antichnye prostranstvennye struktury i nekotorye aspekty rekonstrukcii stepnyh obshhestv epohi bronzy. In *Olviia ta Antychnyi svit*, 106–109. Kyiv [in Russian].
- _____ 2005. *Sotsialnyi lad katakombnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomoria*. Kyiv: Shliakh [in Ukrainian].
- Sanzharov, S. N. 1992. *Severskodoneckie rannekatakombnye pogrebeniya s ornamentirovannymi blyahami*. Issue 1. Luhansk [in Russian].
- Shvec, G. I. 1978. *Mnogovekovaya izmenchivost' stoka Dnepra*. Kyiv [in Russian].
- Zervos, C. 1957. *L'art des Cyclades*. Paris: Cahiers D'Art.
- Zhuravlev, O. P. 2001. *Osteologicheskie materialy iz pamyatnikov epohi bronzy lesostepnoj zony Dnepro-Don'skogo mezhdurech'ya*. Kyiv [in Russian].

Sergii Pustovalov

TROY AND THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE 3rd MILLENNIUM B.C.: THE POSSIBILITY OF CONTACTS

The article discusses the maritime relations of the pit grave-catacomb population with Troyas and the Eastern Mediterranean as a whole.

The territory of Ukraine from the Neolithic age was influenced by the Ancient Near-Eastern Civilization Centre, which constantly influenced the development of the population of the south of Ukraine, especially its steppe part. An important trading centre for the entire Eastern Mediterranean and the Black Sea region in the 3rd millennium B.C. was Troy.

All economic spatial structures tended to form regular hexagons: a special version of the structure, the centres of which faced the coasts of the seas. In the plan, they are sectors of a circle. Such a configuration of spatial structures means that the sea communications played a very important role in the economy and social life of such peoples.

Antique social organisms expanded their sphere of influence, moved to the steppe, and attracted local tribes to their structures.

All known significant catacomb and pit grave settlements are also located in the lower reaches of the rivers flowing into the Black and Azov Seas. This is the catacomb layer of Liventsovka I settlement. It is located in the delta of the Don. The social centre on the river Molochna is located near the sea. Matviivka settlement of the Ingul culture is located on the northern outskirts of the city of Mykolayiv. The oldest monuments of the Donetsk culture, according to the observations of S. Bratchenko, are concentrated along the shores of the Sea of Azov. The pit grave social centre was located in the Budzhak steppe, not far from the Black Sea.

Mykhailivka settlement (hillfort), where both pit grave and catacomb materials are presented in the upper layer, was also located below the Dnieper rapids. Novotitorovsky social centre was located in the lower reaches of the Kuban river. As one can see, the social centres of the pit grave-catacomb society are also located at the coast of the Black and Azov seas. The goal of this attraction could be successful trade relations with the Eastern Mediterranean and in particular Troy.

The possibility of trade relations between the Northern Black Sea region and Troyas is indirectly indicated by the dolphin bones in the settlement of Matviivka 1, a typesetting boat in the overlap of the pit burial in Odesa region. The Egyptian scarab is found near Melitopol, and pasta beads from the graves of the pit and catacomb communities are also known. Dishes that have analogies in Cyclades; Troy's polished axes can also be evidence of these connections. Very much to identify close relations between these regions gives the treasure found in 2012 near Sadove village in the Crimea. It contains 24 items of Anatolian, Trojan and Northern Black Sea origin. This suggests that close exchange relations existed between Troyas and the Black Sea region.

Keywords: archeology, trade, spatial structure, Northern Black Sea region, 3rd millenium B.C.

Матеріал надійшов 15.05.2019